

Okrugli sto: „Istraživati društvo tokom pandemije – metodološki aspekti istraživanja“.

Čemu nas je pandemija koronavirusa naučila?

Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu,
8. april 2022.

Dunja Poleti Čosić ¹

¹Institute of Sociology and Social Research, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Belgrade, Serbia

Correspondence

Dunja Poleti Čosić, Institute of Sociology and Social Research, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Belgrade, Serbia
Email: dunja.poleti@f.bg.ac.rs

1 KONTEKST KAO DETERMINANTA METODOLOŠKIH PRISTUPA

Okrugli sto pod nazivom „Istraživati društvo tokom pandemije – metodološki aspekti istraživanja” održan je 8. aprila 2022. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Skup je organizovao Institut za sociološka istraživanja (ISI) sa ciljem da se preispita kako je kontekst pandemije uticao na metodološka rešenja istraživanja započetih ili sprovedenih u celosti, u periodu od 2020. do 2022. godine.

Naime, ISI, kao naučnoistraživačka jedinica u okviru Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, koja se već pet decenija bavi terenskim istraživanjima društvenih fenomena, potpuno je bio paralisana na početku krize izazvane pandemijom. Dva velika kvantitativna projekta, koja su započeta pre proglašenja pandemije, obustavljena su, a istraživači su se tokom vanrednog stanja orijentisali na mikro, samo-finansirajuća, onlajn istraživanja. U *a posteriori* analizi sopstvenog odgovora na krizu i pri proceni sposobnosti adaptacije na novonastale okolnosti postalo je jasno da je neophodno preispitati kako je kontekst pandemije uticao na metodološke aspekte istraživanja. Tako se i rodila ideja da se organizuje širi, interdisciplinarni, okrugli sto na kojem će kolege moći da razmene svoja iskustva i uvide, kao i da otvore neka pitanja vezana za budućnost empirijskih istraživanja.

Organizovanje okruglog stola, koji za temu ima metodološke aspekte, bilo je važno sa dva aspekta. Pre svega, metodologija se često posmatra isključivo kroz svoju funkciju u istraživanjima, kao sredstvo za dostizanje suštinskog cilja – proširivanje teorijske osnove, odnosno savremenog fonda znanja. Ona je sama po sebi retko izdvojena tema, pa su naučni sku-

povi koji se isključivo bave preispitivanjem metodoloških osnova relativno retki¹. Drugo, činjenica je da je pandemija COVID-19 izmenila društvenu realnost, te su mnogi istraživači suočeni sa društvenom krizom bili prinuđeni da značajno transformišu istraživačke pristupe. Iako su tehnološka dostignuća postepeno menjala istraživačke i metodološke koncepte i ranije, tokom pandemije virusa korona desio se njihov nagli prodor u ovo polje (Adom, Osei i Adu-Agyem 2020). Činilo se naučno važnim prodiskutovati sa kolegama o tome da li je oslanjanje na savremenu tehnologiju dovelo samo do „kozmetičkih” promena ili su na pomolu tektonske promene u metodologiji društvenih istraživanja, posebno ako se ima u vidu relativno skroman obim kritičkih rasprava na temu promena društvenih istraživanja i samopozicioniranja društvenih nauka u eri pandemije (Otto i Haase 2022: 316).

Jednodnevni skup, u trajanju od 5 sati, bio je podeljen u četiri sukcesivne sesije na osnovu relevantnih metodoloških pitanja koja su bila pokrenuta. Predviđeno je da izlaganja traju po 15 minuta, a nakon svake sesije ostavljeno je vreme za diskusiju. Priloge je izložilo 10 istraživača iz nekoliko naučnih oblasti – demografije, ekonomije, etnologije, psihologije i sociologije.

1 Recimo, u okviru Evropske sociološke asocijacije (ESA), najveće profesionalne akademske asocijacije sociologa sa gotovo 3000 aktivnih članova, metodološkim temama se direktno bave samo tri od ukupno 35 istraživačkih mreža. Te istraživačke mreže su: Biografske perspektive evropskih društava, Kvantitativne metode i Kvalitativne metode, mada je poslednja navedena ujedno i jedna od pet mreža sa najviše afilijacija (European Sociological Association 2022).

2 SESIJE

Prva sesija je bila orijentisana na metodološke izazove u istraživanjima makrostruktura i procesa. Dr Dragan Stanojević, sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i nacionalni koordinator Evropskog društvenog istraživanja (ESS), posvetio je svoje izlaganje prednostima i manama samopopunjavanja upitnika u Srbiji. Naime, konzorcijum naučnih institucija, koji sprovodi ESS, već nekoliko godina preispituje mogućnost prelaska na metodologiju u okviru koje bi ispitanici, u zamenu za određene novčane podsticaje, sami popunjavali upitnik, čime se zapravo kombinuju prednosti reprezentativnog uzorkovanja i popunjavanja instrumenta bez posredovanja anketara. Dr Marko Vladislavljević, iz Instituta ekonomskih nauka, rukovodilac projekta *Social Stability in Serbia Challenged? Pandemics, Economic losses, Inequality and Policy Responses – INEQ RS Covid-19*, koji finansira Fond za nauku Republike Srbije, a koji ima cilj da identifikuje grupe stanovništva sa najvećim ekonomskim gubicima nastalim usled pandemije virusa korona, govorio je o izazovima oslanjanja na zvanične statističke podatke i o problemu njihove (ne)ažurnosti. Na važnost brzih načina dolaženja do naučnih saznanja u periodima krize, ukazala je i dr Marija Babović sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, koja je argumentovala prednosti manjih, akcionih studija, kroz primere projekata sprovedenih u saradnji sa međunarodnim organizacijama. Posebna pažnja tokom izlaganja dr Babović, ali i kasnije tokom diskusije, posvećena je problemima istraživanja marginalizovanih grupa, u situaciji kada je neophodno beskontaktno ispitivanje.

U sledećoj sesiji akcenat je bio na metodološkim uvidima stečenim tokom sprovođenja psiholoških istraživanja, a o

disciplinским specifičnostima govorile su dr Bojana Bodroža, sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, i dr Kaja Damnjanović, sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Učesnice okruglog stola istakle su probleme *ad hoc* konstrukcije i kontekstualne adaptacije velikog broja instrumenata nastalih u cilju merenja fenomena vezanih za pandemiju, koji mogu imati slabu validnost i komparabilnost. Zatim su istakle probleme sa kojima su se susretale kolege koje koriste eksperimentalnu metodologiju, kao i probleme pri pronalaženju i motivisanju ispitanika, čija se spremnost da odgovaraju na „domaća” i istraživanja finansirana iz inostranstva, u kojima su korišćene gotovo identične skale, drastično razlikovala.

Naredne dve sesije bile su posvećene kako kvalitativnim, tako i kvantitativnim istraživanjima, koja su morala da se prilagode novom kontekstu. Dr Vesna Lukić, iz Instituta društvenih nauka, opisala je projekat sproveden u saradnji sa kolegama iz Severne Makedonije, koji je kroz kvalitativnu metodološku prizmu ispitivao probleme sa kojima su se susretali migranti nakon proglašenja vanrednog stanja i zatvaranja granica. Dr Sanja Čopić, ispred Viktimološkog društva Srbije, govorila je o onlajn anketnom istraživanju iz 2021. godine čiji je cilj bio da se ispituju oblici seksualnog nasilja na fakultetima sa šest univerziteta u Srbiji. Obe sagovornice su istakle važnost aktera van primarnog naučnog tima koji su zapravo spajali potencijalne ispitanike sa istraživačima. Ta čvorna mesta u istraživačkoj mreži (ili možda mezo nivo u istraživačkoj strukturi) jesu neophodne karike pri dolasku do ispitanika, njihovom motivisanju i lakšem ostvarivanju teorijskog uzorka. Sledeća dva izlaganja imala su zajedničku crtu – proglašenje pandemije virusa korona drastično je uticalo na izmenu istraživačkog toka. Dr Nada Sekulić, sa Filozofskog fa-

kulteta Univerziteta u Beogradu, bila je prinuđena da u svom istraživanju fabričkih radnica modifikuje ciljeve, pristup, instrument i uzorak i da u nedostatku mogućnosti sprovođenja anketnog istraživanja sa odabranom populacijom pređe na istraživanje pomoću polustrukturisanih dubinskih intervjua. S druge strane, dr Danilo Trbojević (Etnografski institut SANU), nakon potpunog zatvaranja stanovništva, bio je primoran da etnografski pristup korišćen u istraživanju na temu demonoloških predanja u Srbiji prilagodi virtuelnom društvenom prostoru komunikacije, koji je istovremeno ograničio pristup starijim osobama u selima, ali i doveo do vrednog uvida u stavove osoba različitih generacija i identiteta. Na kraju su nam istraživačice ISI-ja – Tamara Petrović Trifunović i Milica Resanović – ukazale na rast značaja istraživanja u kojima se koristi kritička analiza diskursa kao tehnika za proučavanje različitih značenjskih aspekata društvenog života. I pored brojnih prednosti koji je ovaj metodološki pristup ispoljio tokom zabrane kretanja i sprovođenja istraživanja licem u lice, njegovu primenu su i dalje pratili brojni izazovi, poput dostupnosti građe, identifikacije dominantnog diskursa u medijskom sadržaju ili identifikacije razlika između diskursa i prakse posmatranih aktera. Sumirajući utiske izlaganja svih učesnika ovog okruglog stola moguće je otvoriti par bitnih pitanja.

3 ŠTUCANJE ZVANIČNE STATISTIKE

Tokom okruglog stola pokrenuto je veoma važno pitanje dostupnosti zvaničnih, statističkih podataka. Naime, zvanični makropodaci ne samo da omogućavaju bolje razumevanje društvenog konteksta, već i dostupnost adekvatnih uzoračkih okvira, bez kojih su istraživači primorani da prave

različite kompromise pri konstrukciji uzoraka. Zbog toga su pravovremenost i dostupnost zvaničnih statistika od ključnog značaja za društvene nauke.

Iskustva izlagača nisu bila ujednačena. Iako je većina istakla da su ostvarili odličnu saradnju sa pojedinim državnim institucijama – poput Republičkog zavoda za statistiku ili Nacionalne službe za zapošljavanje, kada je reč o dobijanju podataka vezanih za životni standard ili broj nezaposlenih, odnosno iz SUP-a, vezano za broj osoba koje su ušle u zemlju pre konačnog zatvaranja granica – kvalitet dobijenih podataka nije uvek bio na potrebnom nivou. Neki podaci postaju dostupni spoljnim akterima sa zakašnjenjem od skoro dve godine, jer je za njihovu internu obradu potrebno dosta vremena. Takođe, pojedini podaci nisu potpuni ili nedostaju u celosti, jer državne institucije ne prikupljaju sve ono što bi bilo od interesa za naučnu zajednicu. Tako, na primer, Srbija ne samo što nema registar građana – te se reprezentativni uzorci ne mogu praviti na nivou pojedinaca, nego su jedinice posmatranja uvek domaćinstva – već se ti reprezentativni uzorci domaćinstava izrađuju na osnovu Popisa stanovništva iz 2011. godine. Uz to ni spiskovi ulica koje Pošte Srbije imaju nisu ažurirani. Date činjenice dovoljno govore o nemogućnosti da takvi zvanični statistički podaci zadovolje stroge naučne kriterijume.

Kriza izazvana virusom korona samo je apostrofirala već dobro poznate probleme sa kojima se državne institucije ili njihova odeljenja koja prikupljaju podatke suočavaju. Dakle, nije upitna spremnost ovih institucija da sarađuju sa akademijom (posebno ukoliko postoje i dugogodišnji personalni kontakti), već je problem u nedovoljnosti njihovih ljudskih i finansijskih kapaciteta, zbog kojih nisu u mogućnosti da agilno odgovaraju na potrebe naučnika za podacima. U tom smislu, ne-

ophodna je jača saradnja između državne uprave i naučnoistraživačkih institucija. Međutim, data saradnja ne bi trebalo da podrazumeva isključivo opštepoznati narativ da bi istraživači trebalo „da svoje radove i ključne nalaze pripremaju i stave na raspolaganje donosiocima odluka” (Žarković Rakić i dr. 2016: 16), već i obrnuto, stav – da bi državne institucije javne uprave trebalo da obezbede makropodatke o društvu, koje bi onda naučnici mogli da koriste kao polaznu osnovu za svoj rad.

Pa ipak, kako je u situacijama velikih društvenih previranja pritisak da se sa istraživačkim radom nastavi posebno naglašen, tada se ne mogu čekati povoljniji istraživački uslovi. Kao jedno od rešenja na okruglom stolu spomenute su brze procene situacije (*rapid assessment*¹), studije manjeg obima, kako u smislu obuhvata tema i indikatora, tako i u smislu obuhvata ciljne populacije. One, žrtvujući reprezentativnost, ostaju na površini ispitivanih fenomena, ali zato daju veoma dragocene eksplorativne uvide. Naučna zajednica nije bespomoćna ni u trenucima iznenadnih kriza, niti onda kada zvanični podaci nedostaju.

4 TEHNOLOGIJA KAO POMOĆ ILI KAO DETERMINANTA?

Drugo veliko pitanje koje je otvoreno jeste pitanje sve intenzivnijeg oslanjanja na informaciono-komunikacione tehnologije (IKT) u naučnim istraživanjima. Svakako da su istraživanja i ranije koristila savremena

dostignuća IKT-a, ali je pandemija virusa korona celokupan modus operandi pogurala ka intenzivnijoj upotrebi digitalnih tehnologija zbog obaveznog karantina i „socijalne distance”, kako se u javnom diskursu neadekvatno nazivala fizička distanca. Ljudi i organizacije širom sveta morali su da se prilagode novim načinima života i rada (De', Pandey i Pal 2020), te u tom smislu naučna zajednica nije bila izuzetak.

Učesnici okruglog stola imali su posve različita iskustva u vezi sa korišćenjem telefonske ili internet komunikacije, što je najpre zavisilo od faze u kojoj se istraživanje nalazilo onda kada je nova tehnika dolaska do potencijalnih ispitanika integrisana u pristup, ali i od prvobitno izabrane metodološke osnove. U pojedinim slučajevima ispitivanja su već započela na tradicionalan način, licem u lice, te su rukovodioci u svoje studije samo integrisali onlajn asistiranje dolaska do ispitanika, tako što su upitnike nastavili da distribuiraju preko interneta. Tada su IKT zapravo bile pomoćno sredstvo u sprovođenju istraživanja.

Međutim, u velikom broju studija neophodnost prelaska na digitalne tehnologije uticala je drastično na promenu uzorka ili dizajn istraživanja. Na primer, etnografska istraživanja su dobila priliku da obogate svoje uzorke time što su pored starijeg seoskog stanovništva mogla da uključe i mlađu seosku populaciju do koje se dolazilo preko društvenih mreža, a koja više nije nužno živela na selu. S druge strane, pojedina istraživanja, koja su imala za cilj ispitivanje grupa koje nisu digitalno povezane, morala su da se preorijentišu sa kvantitativnih na kvalitativne pristupe zbog brojnosti populacije do koje (ni)je moglo da se dođe. Istraživanja sa predstavnicima socijalno isključenih grupa morala su da budu odložena sve dok se nisu ostvarili uslovi za intervjuisanje licem u lice. U tim slučajevima IKT zapravo nisu

1 Procedure brzih procena definišu se kao metode brzog skupljanja socijalnih, kulturnih i bihevioralnih informacija relevantnih za specifične probleme i programe prevencije. One isključuju tradicionalne istraživačke procedure, duge i intenzivne obuke potrebne za sprovođenje tih procedura, a ujedno članovima zajednice daju uvid u okruženje i informacije koje pomažu u dizajniranju i implementaciji programa pomoći (Harris, Jerome i Fawcett 1997: 375).

bile samo pomoćno sredstvo, već jedna od determinanti celokupne istraživačke postavke.

Na kraju, ona istraživanja koja su od početka u celosti planirana za sprovođenje u onlajn formatu su, pored brojnih prednosti poput eliminacije anketarske greške i smanjenja pritiska da se daju društveno poželjni odgovori, pred istraživače postavila nove izazove. Nakon početnog interesovanja javnosti za kompjuterski posredovano popunjavanje upitnika, usled njihove proliferacije, brzo je usledio zamor i preopterećenost potencijalnih ispitanika. Istraživači su morali da budu domišljati i da na inovativan način motivišu javnost – obraćali su se medijima, oslanjali su se na distribuciju upitnika preko fokalnih tačaka ili su se reklamirali preko sponzorisanih objava na društvenim mrežama, a u budućnosti nas vrlo verovatno čeka reklamiranje preko platformi poput *Google ads* i plaćanja influensera za oglašavanje. Druga vrsta izazova bila je vezana za nedovoljno razvijenu infrastrukturu koja je neophodna podrška kod onlajn istraživanja. Istraživački timovi su kuburili sa pristupom onlajn platformama za prikupljanje podataka, serverima na kojima se čuvaju podaci, sa programima za zaštitu prikupljenih podataka, a nedostajali su im i IT stručnjaci u timovima. Tehnostres, odnosno nemogućnost pojedinaca da se adaptiraju na ubrzan razvoj IKT-a, koji iziskuje konstantna kognitivna i socijalna prilagođavanja¹ (Tarafdar i dr. 2007, citirano prema Krasulja i Perić 2020: 622), bio je prisutan tokom prvobitne adaptacije na nove uslove rada. I poslednje, mada ne manje važno, tehnološko

asistirana istraživanja otvorila su i pitanja etičke prirode. Postojeći etički protokoli nisu prilagođeni povećanoj vulnerabilnosti populacije usled pandemijskih okolnosti, kao ni istraživanjima koja koriste telefonsku ili internet komunikaciju. Novi etički standardi moraće da garantuju anonimnost i poverljivost u digitalnom svetu, da jasnije integrišu zahteve „Opšte regulative o zaštiti podataka o ličnosti” (*General Data Protection Regulation – GDPR*), ali i da vode računa o dobrobiti ispitanika u periodima kriza (Santana i dr. 2021). Posebno se u periodima kriza otvaraju etička pitanja kod istraživanja marginalizovanih grupa. Naime, preispitivanje metodoloških načela kod izučavanja fenomena među deprivilegovanim ispitanicima ne bi trebalo samo da se svede na osmišljavanje kreativnih načina da se dođe do ispitanika ili da se oni angažuju, već bi trebalo i da obuhvati mapiranje, obezbeđivanje i distribuciju resursa onima kojima su najpotrebniji (Sevelius i dr. 2020). Na taj način bi naučna istraživanja doprinela ostvarivanju etičkih principa dobrobiti i pravde u okviru istraživanih zajednica.

Ostaje da se vidi hoće li metodološke promene u društvenim naukama biti privremenog karaktera ili će postkovid era predstavljati sasvim novo (iznuđeno) poglavlje u metodologiji društvenih istraživanja.

¹ Termin tehnostres prvi je definisao klinički psiholog Brod još 1984. godine, a korišćen je da označi modernu bolest koja se ispoljava u nemogućnosti pravilne adaptacije na sredstva moderne tehnologije. Prema ovom autoru, konstantno kaskanje ljudskog znanja za razvojem tehnologije izaziva pojavu negativnih stavova i ponašanja, a reflektuje se i na fizičko zdravlje čoveka (Krasulja i Perić 2020: 622).

LITERATURA

- Adom, D., Osei, M., & Adu-Agyem, J. (2020). COVID-19 Lockdown: A Review of an Alternative to the Traditional Approach to Research. *Research Journal in Advanced Social Sciences*, 1, 1–9.
- De', R., Pandey, N., & Pal, A. (2020). Impact of digital surge during Covid-19 pandemic: A viewpoint on research and practice. *International journal of information management*, 55, 102171. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102171>
- European Sociological Association. (2022). Research Networks. <https://www.europeansociology.org/research-networks>. Accessed 30.04.2022.
- Harris, K. J., Jerome, N., W., & Fawcett, S. B. (1997). Rapid Assessment Procedures: A Review and Critique. *Human Organization*, 56(3), 375–378. <http://www.jstor.org/stable/44127200>
- Krasulja, N., & Perić, N. (2020). Tehnostres – pojam, oblici, uticaj na zaposlene i načini za smanjenje efekata dejstva. *Kultura polisa*, 17(41), 621–635.
- Otto, D., & Haase, A. (2022). How the COVID-19 pandemic impacts social scientific research on sustainability: questions of methodology, ethics and justice: comment on Santana et al. 2021. *Sustainability science*, 17(1), 315–318. <https://doi.org/10.1007/s11625-021-01066-y>
- Santana, F.N., Hammond Wagner, C., Berlin Rubin, N. et al., (2021). A path forward for qualitative research on sustainability in the COVID-19 pandemic. *Sustain Sci* 16, 1061–1067. <https://doi.org/10.1007/s11625-020-00894-8>
- Sevelius, J. M., Gutierrez-Mock, L., Zamudio-Haas, S., McCree, B., Ngo, A., Jackson, A., et al. (2020). Research with Marginalized Communities: Challenges to Continuity During the COVID-19 Pandemic. *AIDS and Behavior*, 24(7), 2009–2012. <https://doi.org/10.1007/s10461-020-02920-3>
- Žarković Rakić, J., Stanković, D., Bandović, I., & Đukić M. (2016). *Implementacija naučnih rezultata u oblasti društvenih nauka u procesima kreiranja javnih politika u Srbiji*. Beograd: Institut ekonomskih nauka.